

ÚJABB KUTATÁS A KAPOSSZENTJAKABI APÁTSÁG TEMPLOMÁNAK TERÜLETÉN

MOLNÁR ISTVÁN*

The Benedictine abbey of Kaposszentjakab (Zselicszentjakab) was founded in 1061. Its remains were excavated by Emese Nagy in 1960–1966. Although the reconstruction of the abbey church has since long intrigued research, it is still uncertain whether the earliest abbey church had an axial or a central structure. The new excavations in 2013–2014 unearthed sections of the foundations of a church built prior to the abbey's foundation. The remains of this early church were incorporated into the new building. The church was rebuilt during the Gothic period, when it received a vaulting.

Keywords: Middle Ages, Benedictine abbey, cemetery

Az 1061-ben alapított kaposszentjakabi (zselicszentjakabi) bencés monostor maradványait 1960–1966 között tárták fel Nagy Emese vezetésével. A különleges szerkezetű apátsági templom eredeti formájának rekonstruálása régóta foglalkoztatja a kutatást. A 2013–2014-ben folytatott újabb ásatások során azonosítottuk az apátság alapítása előtt a területen álló templom alapozásának megmaradt szakaszait. Az új templom építése során hasznosították a régi egyház falait. A monostortemplomot később gótikus stílusban átépítették, boltozták.

Kulcsszavak: középkor, bencés apátság, temető

A monostor temploma

Az apátság Kaposvár határában, az erdős Zselicség és a Kapos-völgy találkozásánál épült (1–2. kép). Alapításának körülményeit az alapítólevél 1432. évi átiratából ismerjük.¹ E szerint Győr nembeli Atha (Ottó) nádor és somogyi ispán a Szent Jakab hegyének nevezett magaslaton alapította monostorát, ahol már volt egy, az említett szent tiszteletére szentelt templom, amely „szerfözlött régisége és elhanyagoltsága

miatt már pusztán állt”. A domb lakott volt, de az itt élőket az alapító elköltöztette. Az alapítás után néhány év alatt felépült a kolostor temploma, amelyet – a Képes Krónika adata szerint – a dalmáciai hadjáratról hazatérő Salamon király és Géza herceg jelenlétében, 1067-ben szenteltek fel.²

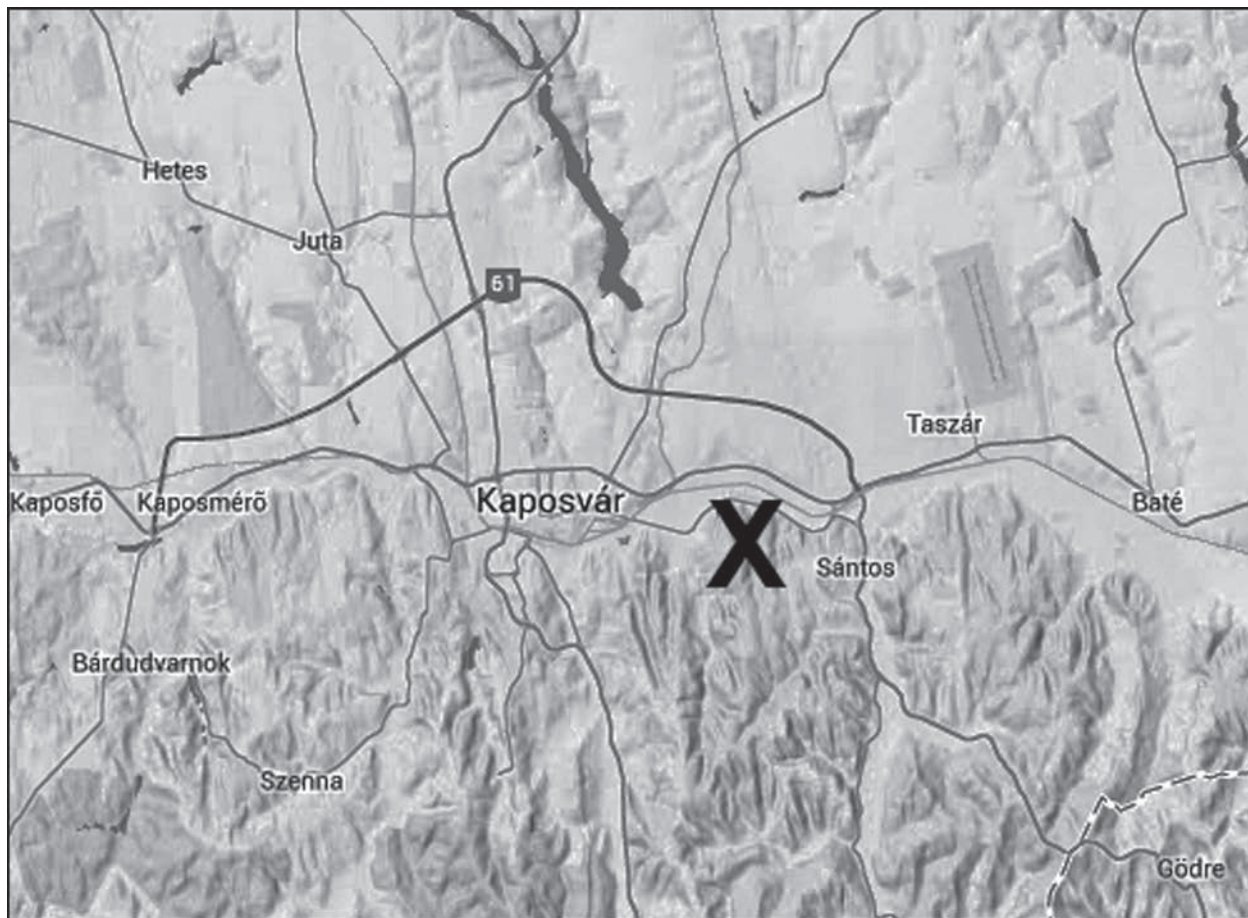
Az apátság jelentős birtokokkal rendelkezett. 1392-ben búcsúengedélyt kapott. Az 1508-as bencés vizitáció idején az apáttal együtt hat szerzetes élt az akkor még jó állapotban lévő épületegyüttesben. 1543-ban a szerzetesek elhagyták a monostort. Katonák érkeztek a helyükre, majd Kaposvárral együtt török kézre került. A vissza-

* A kézirat érkezett: 2015. március 1.

* Molnár István. Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 7400 Kaposvár, Fő út 10.; molnaristvan74@yahoo.com

¹ KUMOROVITZ 1964.

² Képes Krónika 99.

1. kép. Kaposszentjakab. A lelőhely elhelyezkedése

Fig. 1. Kaposszentjakab. Location of the site

2. kép. Kaposszentjakab. Légi felvétel az apátság templomáról (Pazirik Kft. felvétele)

Fig. 2. Kaposszentjakab. Aerial photo of the abbey's church (photo by Pazirik Kft.)

foglaló háborúk után már nem települt újjá, maradványait részint elhordták, részint föld alá kerültek.³

Az első, Nagy Emese által irányított feltárások 1960–1966 között napvilágra hozták a helyenként több méter magasan megmaradt falakat, számos sírt és értékes kőfaragvány-töredéket. Tisztázták a templom és a kolostori épületek alaprajzát és időrendjét. Az alapozásnak azonban csupán egyes részleteit dokumentálták.⁴ A Zádor Mihály által vezetett műemléki helyreállítás a feltárással együtt folyt.

Nagy Emese 1973-ban megjelent rövid ásatási beszámolójában megállapította, hogy a most romjaiban látható templom az alapítás után épült, így a legrégebbi része a monostornak. Félköríves apszissal záródó főhajóról és keskeny oldalhajókról írt, amelyhez oldalról nagy, részben zárt és boltozott karzatlépcső-alapozások és egyéb térelválasztó elemek csatlakoztak. Hangsúlyozta, hogy a mellékhajókat elválasztó oszlopsorok feltűnően masszív alapozásai egyenlőtlen távolságokra vannak. Az apszis mellett eredeti helyükön megtalált oszloplábazatok faragottak. A monostortól északra található, nyolcszög alakú hajóból és a nyolcszög öt oldalával záródó szentélyből álló kápolna építési idejét a 13. század végére, esetleg a 14. századra tette, a templomtól délre lévő kolostornégyszög teljes kiépítését, valamint a templom gótikus átépítését pedig a 14–15. század fordulójára. A monostor-templomot megelőző, az alapítólevélben említett „régí” templom építését – az egyik templom melletti sírban talált Szent István-érem alapján – a Koppány leverése utáni térítéshez kötötte. Ugyanakkor a korábban itt élőkre utaló, 10. századi kerámiát is említett a területen.⁵ A publikációban közölt alaprajz nem teljes. Több, csak alapozási szintben észlelt falmaradvány nincs rajta ábrázolva, a Zádor Mihály által vezetett műemléki helyreállításkor azonban ezeket a falakat is jelölték.

Nagy Emese 1978-ban és 1994-ben ismét írt az épületről. A templom alaprajzát ekkor már a centrális és a hosszanti térelrendezés kombinációjaként jellemezte. A középső négy nagy, szabályos négyszögben elhelyezkedő alapozást „kiemelt középtérhez” kötötte. Megemlítette, hogy az alapítólevélben szereplő régi templom nem rekonstruálható, de nyomai a 11. századi temp-

lom alapfalaiban helyenként felfedezhetőek voltak. Úgy vélte, a templom analógiái bizánci területen kereshetők.⁶

Az épületegyüttest elemző tanulmányokban a monostor-templom rekonstrukciója leginkább két jellegzetesség eltérő értelmezésének megfelelően alakult.

Az épület első pillantásra szembevető különlegességét az egyenlőtlen távolságokra álló, különböző *pilléralapozások* jelentik. Kérdés, hogy a teret három hajóra osztó egységes rendszer részeként lehet-e értelmezni a nyolc alapozást. Nagy Emese két párhuzamos, a templomot három hajóra osztó, négy-négy oszlopból álló sor-ként értelmezte ezeket, ugyanakkor felhívta a figyelmet különbözőségükre. Négy középső oszlop által kiemelt középtérről írt.⁷ A kétféle alapozást funkcionálisan teljesen elkülönítve is kezelték: így a keleti, szentély előtti palmettás oszloplábazatokat diadalívhez,⁸ a nyugati oszloplábazatokat általában nyugati karzathoz,⁹ máskor narthexhez¹⁰ kapcsolták. A négy középső pilléralaphoz kapcsolódva többször gondoltak kis középső toronyra¹¹ vagy kupolára.¹² Viszonylag ritkábban merült fel nyugati toronypár lehetőség,¹³ de volt, aki határozottan torony nélküli templomról írt.¹⁴

Az épület másik jellegzetességét a templom nyugati részének északi és déli sávjában álló *zárt fülkék* jelentik, ahová általában oldalsó karzatokat feltételeztek,¹⁵ de szertartási-előkészületi célra és temetkezési helyül szolgáló mellékhajókként is említették már ezt a területet.¹⁶

A különböző értelmezéseknek megfelelően alakult az épület centrális vagy hosszázás voltának megítélése. Nagy Emese 1973-ban egyszerűen háromhajós épületet említett, de 1978-ban már a centrális és hosszanti elrendezés kombinációjáról írt. Az azóta megjelent publikációkban – bár akadnak a centrális¹⁷ vagy a hosszanti¹⁸ jelleget

⁶ NAGY 1978, 91; NAGY 1994, 71–72.

⁷ NAGY 1994, 71–72.

⁸ BUZÁS 2001, 66.

⁹ Például: HERVAY 2001, 527; TÓTH 2011, 187–188; ARADI 2007, 99–101 és Adattár.

¹⁰ TÓTH 2001, 242–246; MAGYAR 2012, 4–6.

¹¹ BUZÁS 2001, 66; SZAKÁCS 2009, 39–40.

¹² TÓTH 2001, 242–46; MAGYAR 2012, 4–6.

¹³ BUZÁS 2001, 66.

¹⁴ HERVAY 2001, 527.

¹⁵ Például: MAROSI 1996, 136; TÓTH 2001, 242–246; BUZÁS 2001, 18; VALTER 2005, 56; MAROSI 2013, 111.

¹⁶ ZÁDOR 1964, 28–37, 45–48.

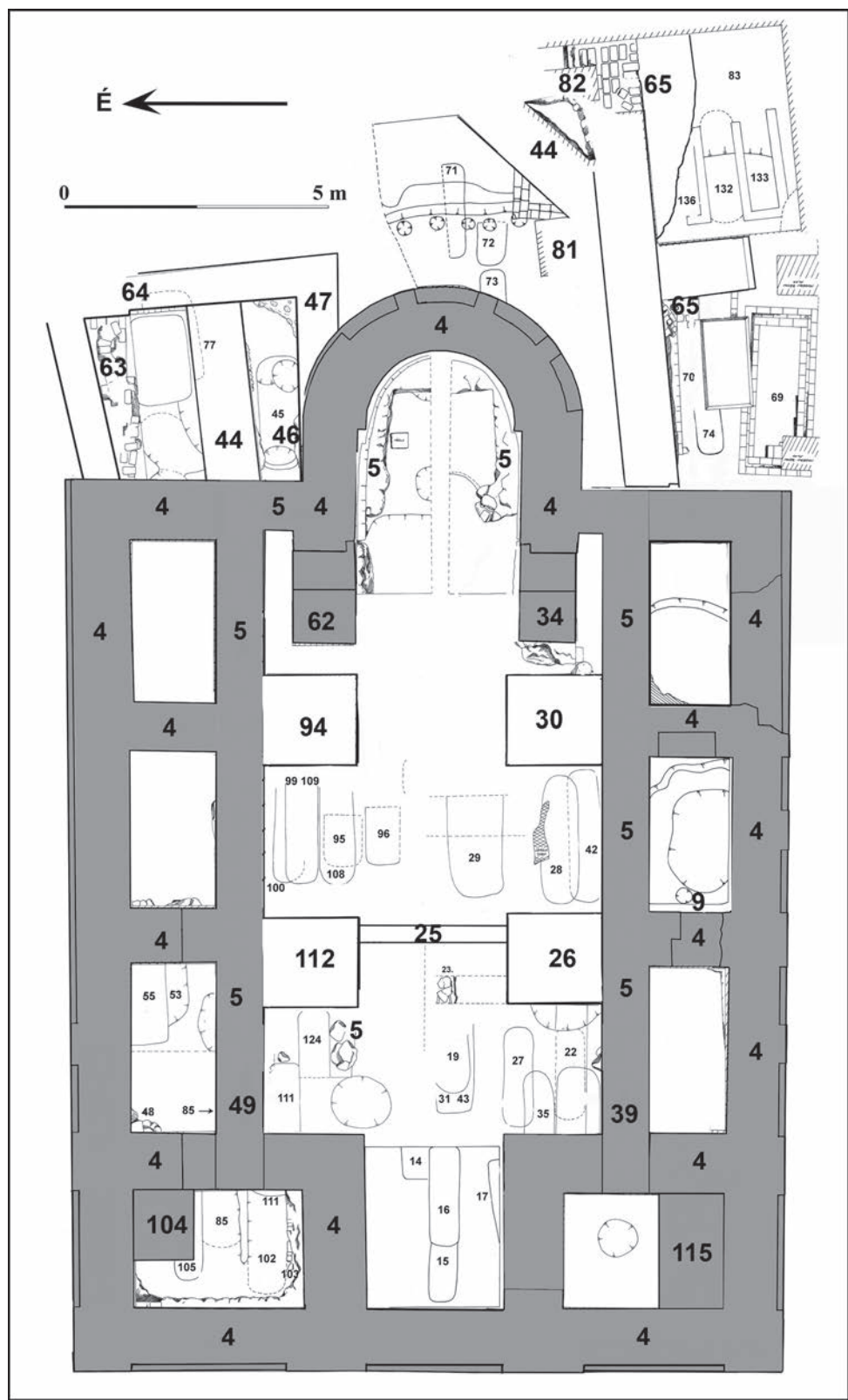
¹⁷ Tóth Sándor például a négy nagy középső pillér által tartott kupola köré kilencosztatú teret, nyugatra narthexet feltételezett: TÓTH 2001, 242–246.

¹⁸ Háromhajós, félköríves szentélyű épületről írnak: L. SZABÓ 1976, 166; ARADI 2007, 99–101 és Adattár; WEHLI 2001, 19.

³ A kolostor történetéről bővebben: ZÁDOR 1964, 28–37, 45–48; GYÖRFFY 1975, 66–67; KOMJÁTHY 1975, 75–76; MAGYAR 1981, 3–8; HERVAY 2001, 527; ARADI 2007, Adattár.

⁴ A Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum (korábban SMMI) adattára, 662–666.

⁵ NAGY 1973, 335–338.

3. kép. Kaposszentjakab. Összesítő térkép a feltárásról (NAGY 1973 alaprajzának felhasználásával)

Fig. 3. Kaposszentjakab. Combined plan of the excavations (made using the plan by NAGY 1973)

hangsúlyozó írások – a leggyakrabban ezek eltérő arányú együtteseként mutatták be az épületet: például centrális térmaggal ellátott hosszanti elrendezésről,¹⁹ centralizáló részt is tartalmazó hosszanti hajótétről,²⁰ centralizáló épületről,²¹ centrális alaprajzra épített bazilikális szerkezetéről²² írtak. A lehetséges párhuzamokat vizsgálva általában megemlítették, hogy az épület Magyarországon analógia nélküli; utóbb aztán felmerült a hasonló korú szekszárdi és feldebrői templommal való kapcsolata.²³ A távolabbi párhuzamokat kezdetben a bizánci birodalom különböző vidékein keresték.²⁴ Később – részben a szekszárdi monostortemplommal való feltételezett kapcsolat miatt – Itália, illetve az Adriai-tenger középső vidékei felé fordult a figyelem.²⁵

Az alapítólevélben említett korábbi templomot a kutatás Nagy Emese és Györffy György nyomán²⁶ általában a 11. század első évtizedeire, a Szent István-i egyházszervezés időszakára datálja. A ma is álló templomfalakat az 1060-as évekre keltezték, és – kisebb átépítésekkel, átboltozással – egyidősnek gondolták. A kőfaragványok között 12–13. századi darabok is feltűnnek.²⁷ Nagyobb, gótikus átalakításra Nagy Emese ásatási megfigyelései szerint a 14–15. században került sor.

A 2013–2014. évi feltárás

Az elmúlt évtizedekben a helyreállított romterület – elsősorban az apátsági templom és környezete – felújításra és részleges átalakításra szorult. A munka megkezdése előtt feltárásokat folytathattunk a területen.²⁸

2013 őszén a feltételezett bejáratok helyén kisebb szelvényt nyitottunk. Ekkor szembesültünk

azzal, hogy még a templom területén is jelentős feltáratlan részek maradtak, továbbá, hogy a falszakaszok alatt eltérő szerkezetű alapozások vannak, következésképp a templom falai feltehetően nem mind feltétlenül egykorúak. Ezért a helyreállítás előtt, 2014-ben újra feltártuk a templombelsőt, valamint egy a templom szentélyétől délkeletre lévő, kisebb területet (4. kép 1).²⁹

Első lépésben eltávolítottuk az újkori visszatöltést. Ebben – mivel az 1960-as években nem használtak fémkeresőt – nagyszámú (főleg római) érmét és kisebb fémleletet találtunk. A visszatöltés alatt változó mélységben megmaradt, olykor igen vastag középkori rétegek voltak, továbbá összesen 53 (ebből a templom területén 38) sír vagy sírrészlet, amelyek közül az 1960-as években többet részleteiben már feltártak. A középkori jelenségek gazdag leletanyagú bronzkori objektumokat vágtak. A római kori megtelepedésre a templom építésénél használt római téglák mellett érmék, kerámiatöredékek utaltak.

A feltárás során megfigyelt és dokumentált alapozások

A feltáratlan részek kibontása mellett legfontosabb célunk az alapozások szisztematikus dokumentálása és ennek segítségével a különböző korú falak lehetőség szerinti elkülönítése volt. Az egyes szelvényekben feltárt alapozásszakaszok a dokumentálás során külön számot kaptak. Utóbb, amikor folytatólagosnak és egybetartozónak bizonyultak, egy szám alá kerültek (3. kép, 5–7. kép). A középkori és újkori átépítések miatt a felmenő falak nem mindig egykorúak az alapozásokkal. A falszövetek és a feltárás egyéb eredményeinek részletes leírása azonban meghaladná jelen tanulmány kereteit. Ezért csak azokra a jelenségekre térek ki, amelyek a templom építési periódusaira vonatkozó információkat hordoznak.

Az egyes alapozások számozása megegyezik az alaprajzi jelöléssel (3. kép).

„4”: habarccsal leöntött téglából és kövekből álló egyes falazat, felső részét ferdén vagy vízszintesen álló téglasor zárja.

Mélysége: 105–140 cm (az alapozások alja 177,23–176,92 m tengerszint feletti magasság között volt).

Ilyen alapozáson állt a templom északi és déli fala, az ezekhez kapcsolódó zárt fülkék észak–déli irányú falszakaszai, a templom nyugati fala és a csatlakozó északnyugati, illetve délnyugati téglalap alaprajzú terek (tornyok) falazatai, valamint a jelenleg álló szentély fala is. Az észak-

¹⁹ TÓTH 2001, 187–188.

²⁰ MAROSI 1996, 136.

²¹ SZAKÁCS 2009, 39–40.

²² BUZÁS 2001, 66.

²³ BUZÁS 2001, 66; MAROSI 2013, 111.

²⁴ MAROSI 1978, 18; MAROSI 1996, 136; NAGY 1994, 72; TÓTH 2001, 242–246; VALTER 2005, 56.

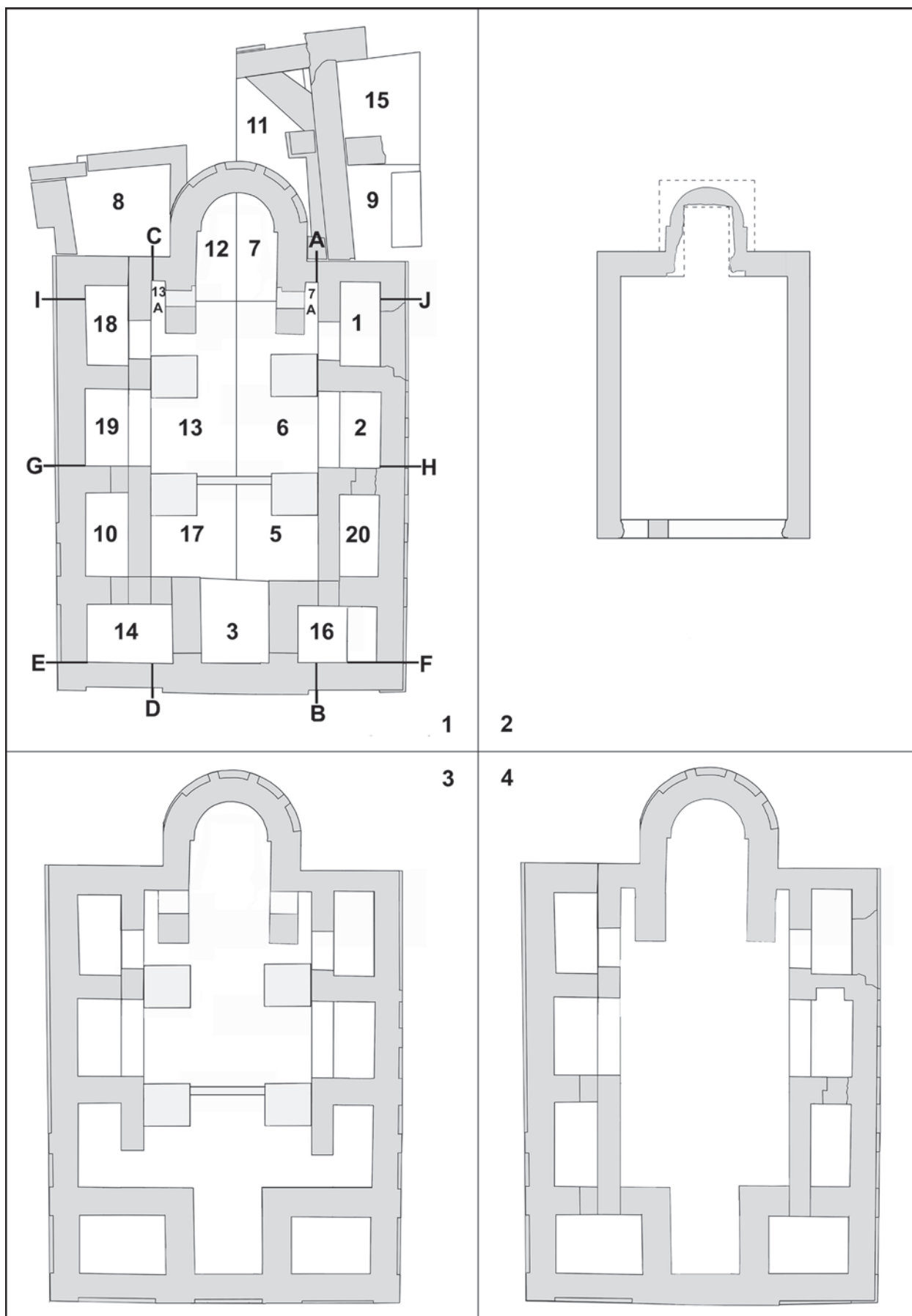
²⁵ BUZÁS 2001, 66. Az Adria-vidéki analógiákról a szekszárdi apátság kapcsán: BUZÁS 2010, 262–264.

²⁶ NAGY 1973, 338; GYÖRFFY 1975, 66; ellenkező véleményen volt pl. ZÁDOR 1964, 30.

²⁷ SZIGETVÁRI 1973, 10; TÓTH 2001, 242–246.

²⁸ A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum által folytatott, a cikk szerzője által vezetett feltáráson a múzeum dolgozói közül Nyári Zsolt, Cserép Tamás és Stunya Péter vett részt. A felújítás és az ásatás költségeit a Nemzeti Kulturális Alap és Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata fedezte. Köszönettel tartozom Dr. M. Aradi Csilla régésznek, Dr. Mezős Tamás építésznek, valamint L. Balogh Krisztina városi főépítésznek. A tanulmányban közölt rajzokat Nyári Zsolt készítette.

²⁹ Az összesítő térkép elkészítésekor felhasználtam Nagy Emese 1964. évi dokumentációjának egyik térképét is.

4. kép. Kaposszentjakab. 1: A 2013–2014. évi ásátás szelvényei és a közölt metszetek helye; 2: a korai templom alaprajza; 3: az apátság templomának korai formája; 4: az apátság temploma a kései átépítésekkel

Fig. 4. Kaposszentjakab. 1: Trenches of the 2013–2014 excavation and location of the published sections; 2: Plan of the early church; 3: Early form of the abbey church; 4: The abbey church with the late rebuildings

nyugati zárt fülke keleti falának északi szakasza metszete az 53. és 55. sírt (9. kép 1). A 17. sírt vágta a délnyugati téglalap alaprajzú tér (torony) északi fala, keleti fala pedig a 22. és 32. sírt rombolta.

„5”: két-három sorban, habarcs nélkül vagy minimális habarccsal egymásra tett, 20–60 cm-es megmunkálatlan kövekből és három-négy sorban rájuk falazott, nagyméretű, 40–50 cm hosszú, 8–10 cm vastag téglából készült alapozás.

Mélysége: 60–80 cm (177,80–177,55 m között).

Ezt az alapozást figyeltük meg a templom belső teréhez csatlakozó déli helyiségsor délkeleti és – kétharmad részben – délnyugati zárt fülkéjének északi fala alatt, valamint – folytatólag – a két helyiség közötti térben; az északi helyiségsor északkeleti és északnyugati fülkéjének déli fala alatt (utóbbi esetben csak a keleti szakaszon), valamint – folytatólag – a két helyiség közötti térben (8. kép 1–2). Ezzel a technikával készült, észak–déli irányú alapozástöredék megmaradt a hajó északnyugati harmadának közepe táján, a templom keleti falának szentély melletti szakaszain és – négyzetes alapozás formájában – a jelenleg álló szentélyfalakon belül. A hajó északnyugati harmadában feltárt alapozásmaradványt a 124. sír metszette.

„9”: középkori feltöltési rétegen fekvő, habarcsba rakott tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 70 cm (177,58 m).

A délnyugati zárt fülke keleti falán nyitott bejáráshoz tartozó alapozás.

„39”: habarcsba rakott, kb. 28×8 cm-es, egész téglából és nagyobb tégladarabokról készült alapfal.

Mélysége: 75 cm (177,61 m).

A délnyugati zárt fülke északi falának nyugati szakasza alatt, egy korábbi alapfal („5”) folytatása nyugat felé. Nyugati végéhez derékszögben csatlakozik a délnyugati, téglalap alaprajzú tér (torony) keleti fala, amelynél szintén későbbi.

„49”: alsó részén habarcsba rakott, kb. 28×8 cm-es, egész téglából és nagyobb tégladarabokból, felső felén habarcsba dobált téglatöredékekből készült alapfal.

Mélysége: 80 cm (177,63 m).

Az északnyugati zárt fülke déli falának nyugati szakasza alatt, egy korábbi alapfal („5”) folytatása nyugat felé. Nyugati végéhez derékszögben csatlakozik az északnyugati, téglalap alaprajzú tér (torony) keleti fala, amelynél szintén későbbi. Metszette a 85. sírt (9. kép 2–3).

„115”: habarcsba rakott tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 40 cm (177,90 m).

A délnyugati téglalap alaprajzú tér (torony) belsejének déli harmadát elfoglaló lépcsőalapozást egy középkori feltöltésre fektették.³⁰

„104”: eredetileg valószínűleg habarcsba rakott tégladarabokból álló alapozás, amely jelenlegi formájában újkori visszaépítés.

Mélysége: 50 cm (177,81 m).

Az északnyugati téglalap alaprajzú tér (torony) belsejének északkeleti sarkában feltárt, erősen helyreállított (lépcső?) alapozás alatt kevert középkori réteg és a 105. sír volt.

„34”: habarccsal leöntött kő- és tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 130 cm (177,22 m).

A szentély előterében lévő, *in situ* talált déli oszlop alapozása.

„62”: habarccsal leöntött, viszonylag rendezetten behelyezett kő- és tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 130 cm (177,20 m).

A szentély előterében lévő, *in situ* talált északi oszlop alapozása (9. kép 4).³¹

„26”–„30”–„94”–„112”: szabályosan rakott, habarccsal összefogott és leöntött kváderekből készült alapozás.

Mélysége: 186–200 cm (176,70–176,51 m).

A hajóban feltárt nagyméretű pillérek alapozása.

„25”: gyenge habarcsba két sor kisebb követ, illetve ezek közé kisebb tégladarabokat tettek.

Mélysége: 16–18 cm (177,96 m), szélessége: 40–44 cm.

Az északnyugati és a délnyugati nagyméretű pillér-alapozás között feltárt alapfal. Alatta egy sötét réteget figyeltünk meg, amely alatt bolygatatlan altalaj volt.

„44”: agyagba rakott nagyméretű kövekre fektetett, habarccsal kötött téglalapozás.

Mélysége: 100–110 cm (177,16 m).

A szentély északi oldalán feltárt, általában sekrestye-ként meghatározott helyiség közepe táján húzódó, kelet-nyugati irányú fal, kelet felé túlnyúlik a helyiség keleti falán. Építése során az 54. és 77. sírt bolygatták. A késői időszakban a felmenő falat lebontották, az alapozás a padlószint alá került. Ugyanilyen szerkezetű alapozás északkelet–délnyugati irányú részletét a szentélytől keletre tártuk fel. Utóbbi szakaszt ráásták a 137. árokra és a 80. számú téglasírra, ugyanakkor rombolta a 82. alapfal.

„46”: habarccsal leöntött tégl- és kődarabokból álló, gyenge minőségű alapozás.

Mélysége: 95 cm (177,29 m).

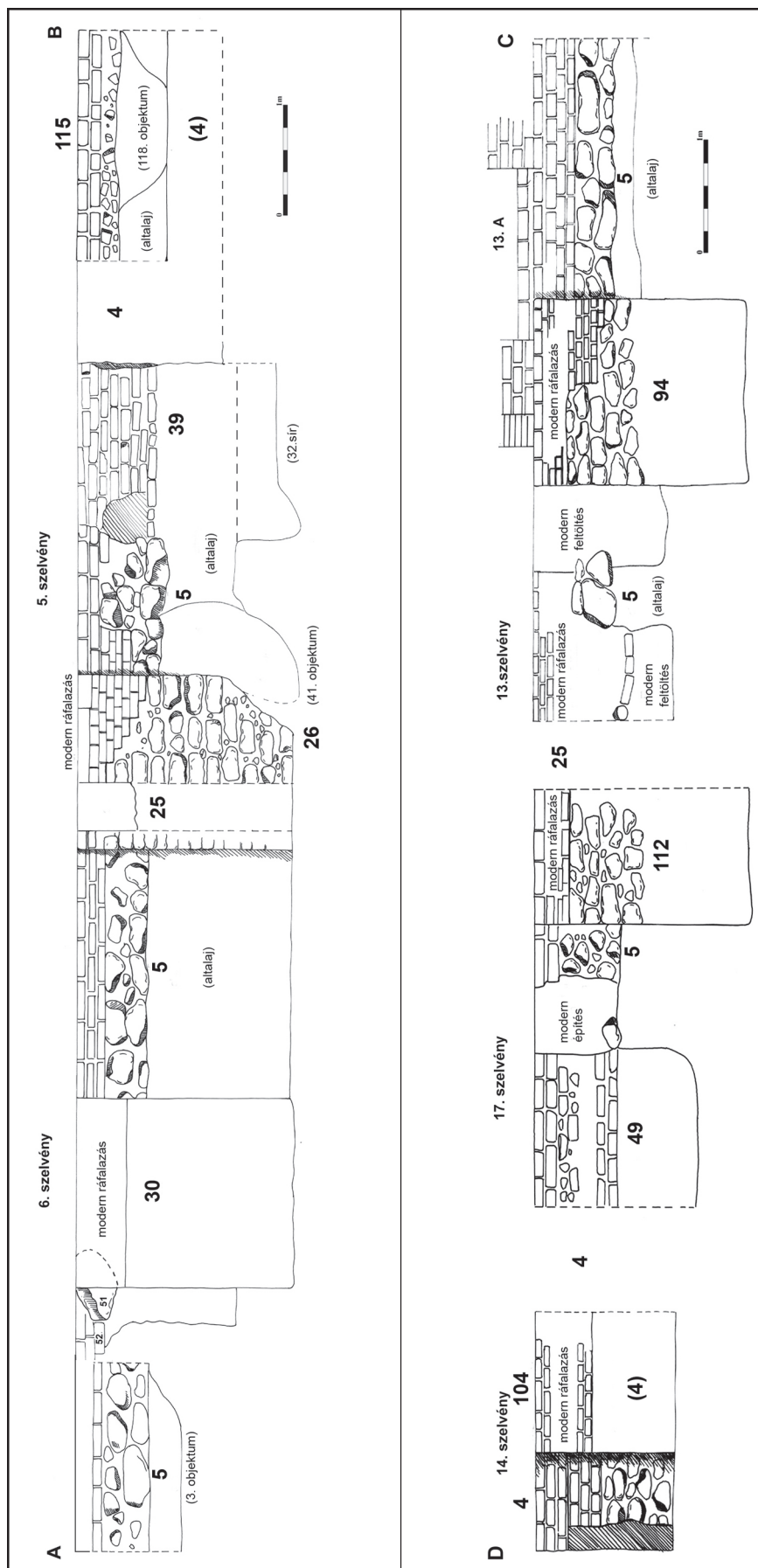
A szentély északi oldalán emelt helyiség déli falának nyugati szakaszán megfigyelhető alapozás. Metszette az 59. sírt.

„47”: habarccsal kötött kövekből és téglából készült alapozás.

Mélysége: 160 cm (176,29 m).

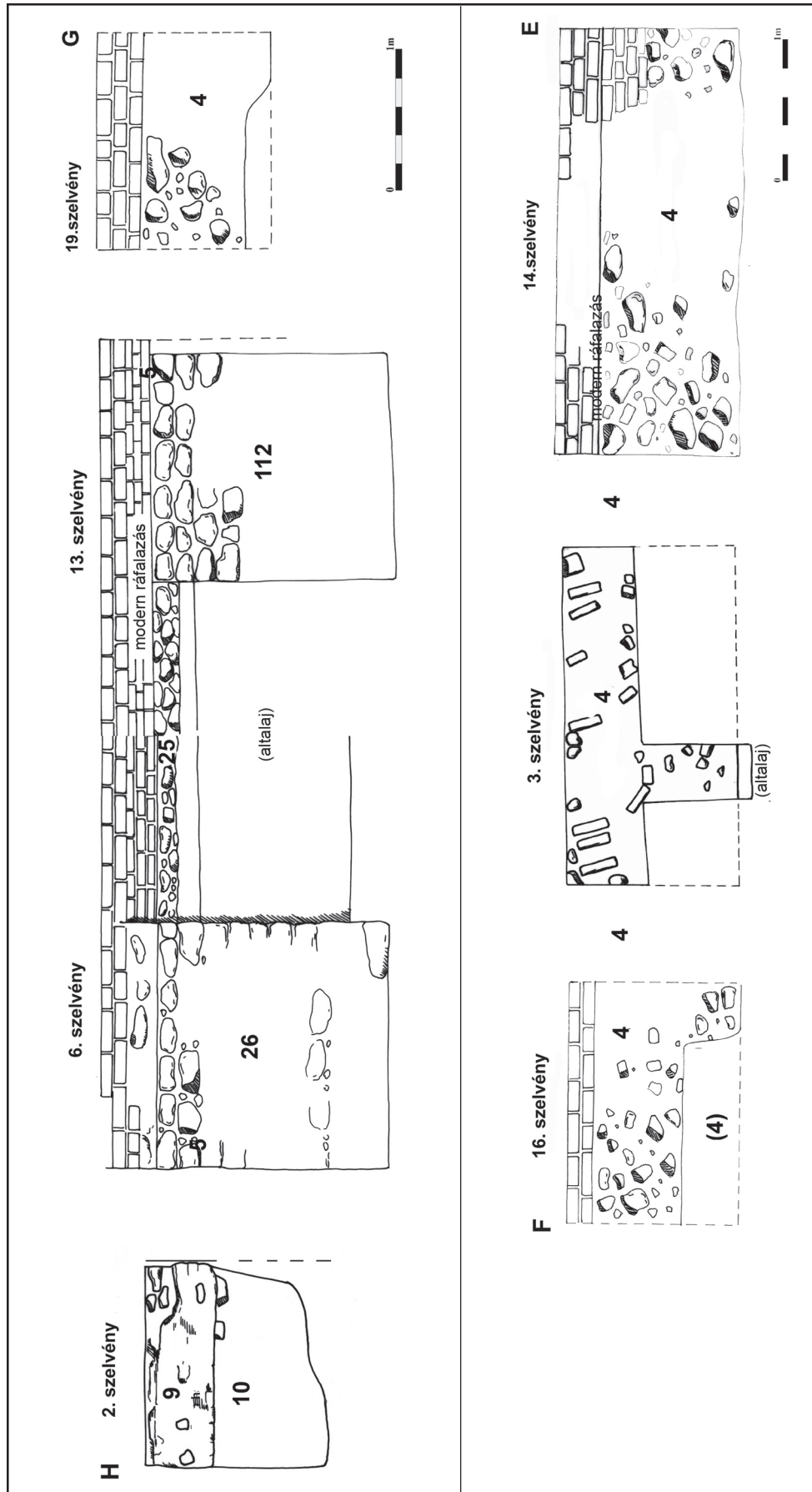
³⁰ A lépcső nyugati fele előtt egy vékony betonsávot találtunk, amely az 1960-as évekbeli dokumentáció alapján egy korábbi téglából épült, merőleges irányú lépcsőfokot jelölt.

³¹ Az eredeti helyükön talált faragott oszloplábazatok alatti alapozáshoz csatlakozik az egykori szentélylépcső helyén kialakított betonsáv.

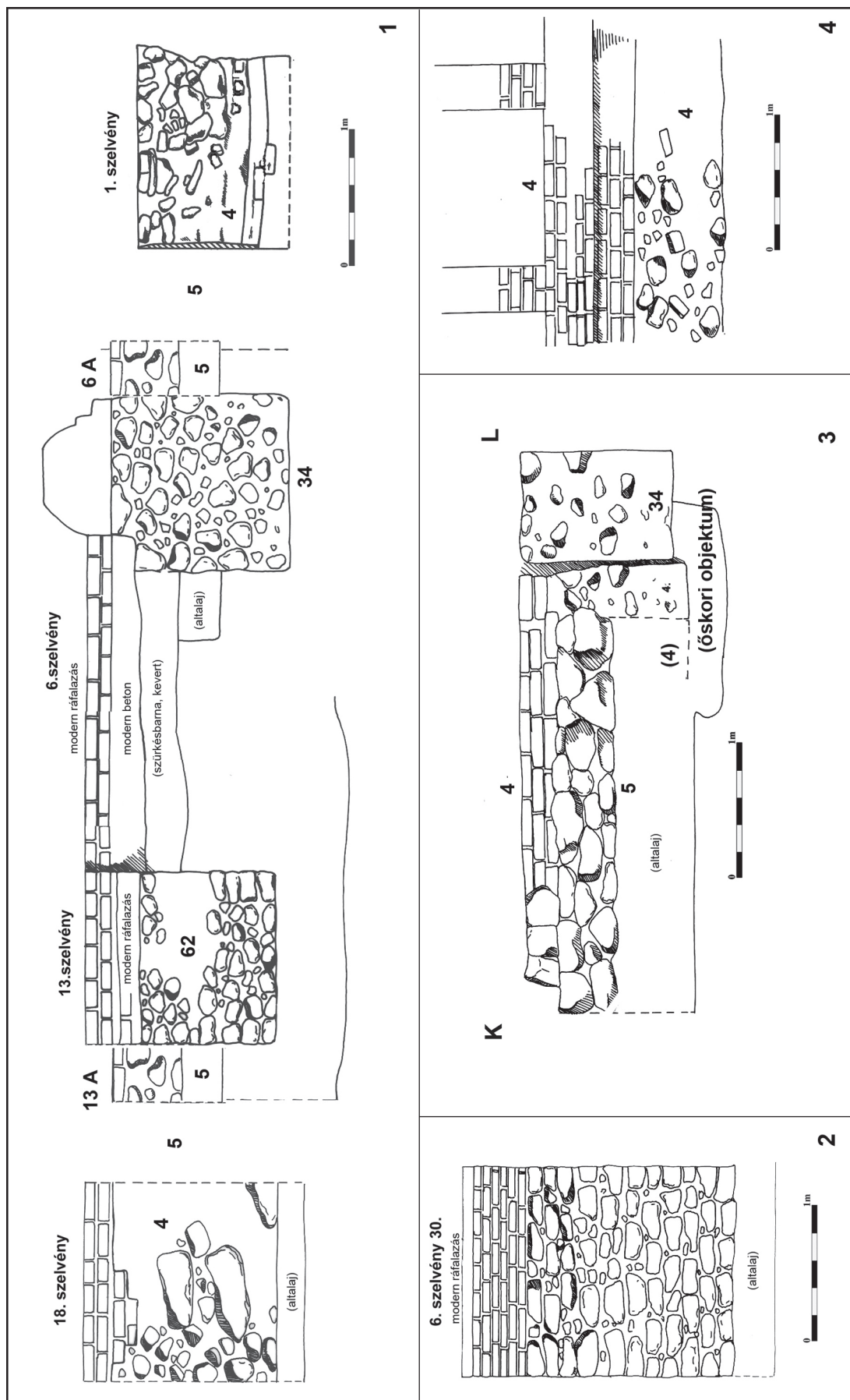

5. kép. Kaposzentjakab. A templom jelenleg föld alatt lévő részeinek kelet-nyugati (A-B) és nyugat-keleti irányú (D-C) metszetei

Fig. 5. Kaposzentjakab. The east-west (A-B) and west-east (D-C) section of the church's currently buried parts

6. kép. Kaposzentjakab. A templom jelenleg föld alatt lévő részeinek dél-észak irányú metszetei
Fig. 6. Kaposzentjakab. South-north sections of the church's currently buried parts

7. kép. Kaposzentjakab. A templom jelenleg föld alatt lévő részeinek metszetei. 1. I–I' metszet; 2. délekeleti nagyméretű pilléralapozás; 3. a szentélybelső déli fala (K–L metszet); 4. a szentély keleti külső fala

Fig. 7. Kaposszentjakab. Sections of the church's currently buried parts. 1: Section I-J; 2: The foundation of the large south-eastern pillar; 3: Southern wall of the sanctuary (Section K-L); 4: Eastern outer wall of the sanctuary

A szentély északi oldalán emelt helyiség déli falának keleti szakaszán, valamint a keleti fal déli szakaszán megfigyelhető alapozás. Itt csatlakozik a helyiség közepén húzódó falhoz.

„64”: habarcsba rakott téglasorokból álló alapozás.

Mélysége: 100 cm (177,20 m).

A szentélytől északra lévő helyiség keleti falának északi szakaszán megfigyelt alapozás.

„63”: agyagba rakott téglákból és tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 60 cm (176,77 m).

Az úgynevezett „sekrestye” északi falának alapozása.

„65”: agyagba rakott téglákból és tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 90 cm (176,65 m).

A templom délkeleti részéhez később hozzáépített alapfal, amely a keleti kolostorszárny „pinceként” meghatározott helyiségéig tart. Ráásták a 137. számú árok betöltési (83–84.) rétegeire.

„81”: habarcsba fektetett tégladarabokból álló alapozás.

Mélysége: 85 cm (177,36 m).

A „65” fal középső szakaszához később hozzáépített támpillér alapozása.

„82”: habarcsba rakott tégladarabokból álló alapozás, amelyen – az újkori visszaépítés alatt – a 28–30×6–8 cm-es darabokból rakott felmenő fal 38 cm vastag, öt téglasornyi szakasza is megőrződött.

Mélysége: 68 cm (176,86 m).

A templomtól keletre kialakított helyiség nyugati fala. Építéskor rombolták a 65. és 44. alapfalakat; ezekkel együtt a 137. árkot is felülrétegezték.

A korai templom maradványai

A feltárás folyamán megfigyelt alapfalak közül jól elkülöníthető volt egy sekély, a felszíntől 60–80 cm-re mélyülő alapozás („5”). Az alapozási árok alján, 40–45 cm magasságig két-három sorban egymásra tett, 20–60 cm-es, megmunkálatlan kövek feküdtek, amelyek között nem vagy csak minimális mértékben volt habarcs. A kövekre nagyméretű, 40–50 cm hosszú, 8–10 cm vastag téglákból három-négy sort falaztak (8. kép 1–2).³²

Úgy vélem, ezeket az alapozásokat az alapítólevélben említett, az apátsági templom alapításakor romosan álló templomhoz kapcsolhatjuk. Ezek bizonyos szakaszaira gondolhatott Nagy Emese, amikor a régi templomot nyomaiban a 11. századi templom alapfalaiban helyenként felfedezhetőnek, de nem rekonstruálhatónak ne-

vezte.³³ Ilyen alapozásokat figyeltünk meg a maromjaiban látható templom belső, 80–85 cm széles falai alatt, a templom keleti falától az északnyugati és délnyugati zárt helyiségek középső részéig terjedő párhuzamos szakaszon, a templom keleti falának belső részén, az apszis két oldalán is. Utóbbiak kétségkívül együtt épültek a hosszanti falakkal, azok „fordulnak be”. Az apszisban töredékesen, ám jól rekonstruálhatóan került elő a korai épület négyzetes szentélyének alapozása (7. kép 3).³⁴ Azonos szerkezete alapján jól köthető a többi hasonló alaphoz, csupán az új szentély falai választják el azoktól. Az így kirajzolódó templomnak a nyugati fala sérült leginkább. Ez a későbbi templom belsejébe került, így a templombelső temetkezései szinte teljesen megsemmisítették. Megmaradt azonban az egykori északnyugati és délnyugati falforduló indítása, a templom belsejének bontásakor pedig a fal északi szakaszából tártunk fel egy félméteres részletet – gyakorlatilag két nagy követ, amelyek kijelölik az épület egykori nyugati végét.

A templom egyenes szentélyzáródású, nagyjából 12,5 m hosszú, 7,5 m széles egyhajós épület volt (4. kép 2). Felmenő falaiból is azonosíthatóak egyes szakaszok, amelyeket felhasználtak az apátsági templom építéskor. Azonosításukat jellegzetes építőanyaguk teszi lehetővé: az alapozás köveire épülő téglasorok téglái jóval nagyobbak, vastagabbak és világosabb árnyalatúak, mint a később beépítettek. Hasonló téglákat a felmenő falakban csak ezek felett az alapozások felett, elsősorban az egykori templom északi falán találtunk. A folyamatos 20. századi helyreállítások alkalmával a téglák nem mindig az eredeti helyükre kerültek, de így is jól elválnak egy-egy ilyen szakasz az északnyugati zárt fülke közepétől keletre, valamint az egykori templom északkeleti részén (8. kép 3).

Az épület korát a kutatás jelenlegi fázisában egyelőre nehéz lenne pontosan meghatározni. Nagy Emese egy sírban talált Szent István-érme alapján a Koppány leverése utáni egyházszervezés idejére tette alapítását,³⁵ Györffy György pedig a pogánylázadásokhoz kötötte pusztulását.³⁶ Az alapítólevél mindössze „szerfelett régiségét” és elhanyagoltságát említi,³⁷ így elvileg egy korábbi építés sem zárható ki.

³³ NAGY 1994, 71.

³⁴ Az 1960-as években is kiásták, bár nem tudták pontosan értelmezni.

³⁵ NAGY 1973, 338.

³⁶ GYÖRFFY 1975, 66.

³⁷ KUMOROVITZ 1964.

³² Sajnos több helyen hiányosan maradt meg. A modern helyreállítások előtt ezeket a középkorban is kiegészíthették.

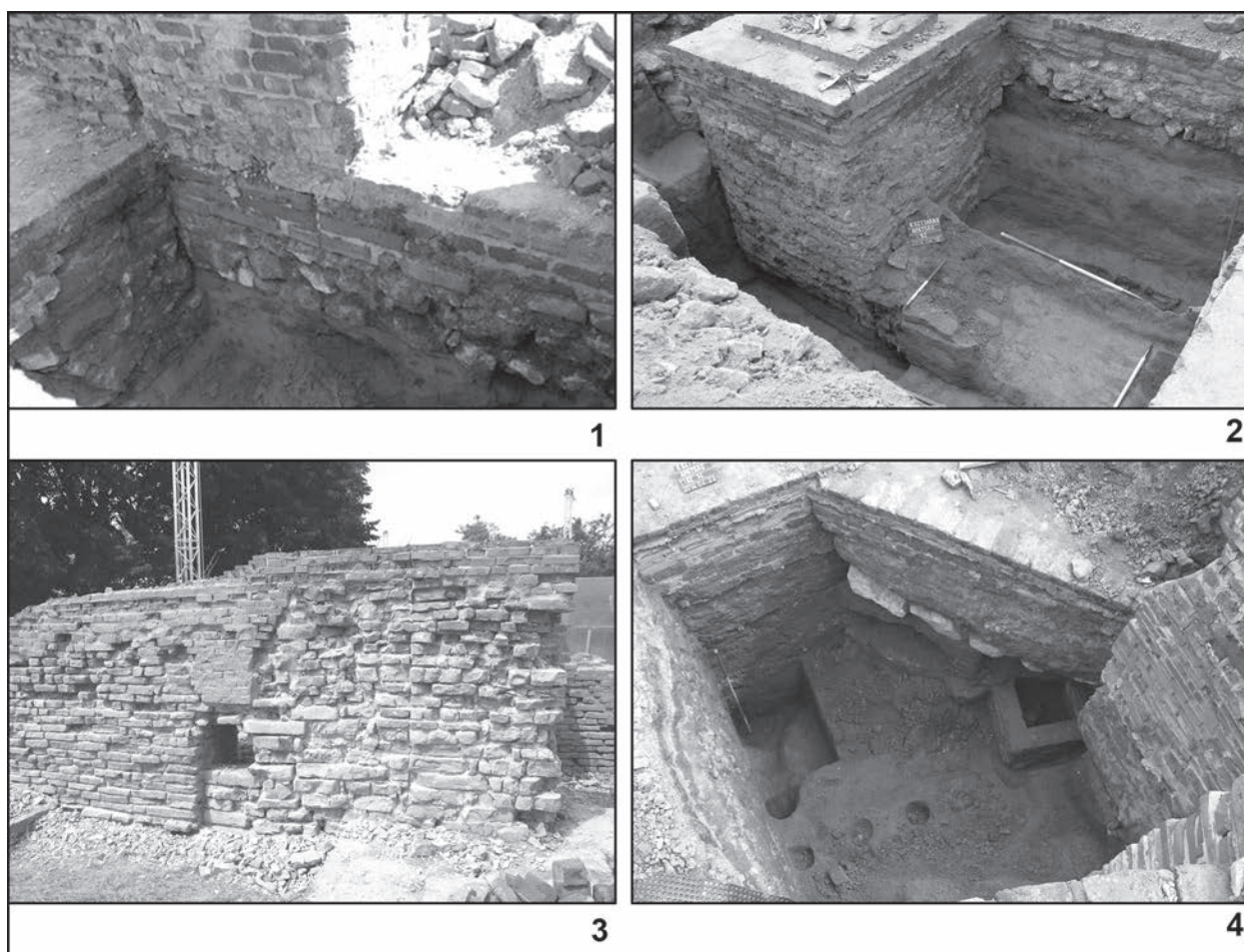
Árok a templomtól keletre

Egyelőre nagyon keveset tudunk arról, hogy a korai időszakban mi lehetett a templom környezetében. Mindössze egy kis területet vizsgáltunk meg, ahol nem találtunk a legkorábbi időszak épületeire utaló nyomot.

A templomtól keletre egy nagyméretű árok részletét tártuk fel (feltárt szélessége: 188 cm) (8. kép 4). Mivel a késői rombolások miatt csak a mai felszíntől 2,5–3 méter mélyen jelentkezett, az 1960-as években nem érték el. Mi is csak 3,5–4 méter mélységig tudtuk követni. Betöltésének felső részét egy visszatemetés rétege alkotta.

Alatta a természetes feltöltődésből őskori és római kerámia, római pénzek, tégladarabok, egy aranyfüggő mellett hullámvonalköteg-díszes kerámia kerültek elő. Az objektumot a feltárt szakaszon falazott téglasírok és későbbi falak metszik.

Az árok belső oldalán – úgy tűnik, több sorban – cölöpök sorakoztak. Mi az árok belső oldalán álló sort találtuk meg, de a régi feltárási dokumentáció egyik fotója alapján ettől kb. 80–100 cm-re nyugatra, az egykor lejtősebb domboldalon sekélyebb mélységben egy másik cölöpsor is futott. Az árok feltehetően a korai templomhoz kapcsolható, valószínűleg nagyobb területet fogott körbe.

8. kép. Kaposszentjakab. 1: A korai templom alapozásának egy szakasza (Stunya Péter felvétele); 2: a korai templomfal és a délkeleti nagyméretű pillér alapozása (Nyári Zsolt felvétele); 3: a korai templom felmenő falának jól elváló maradványai az apátsági templom északi részén (Molnár István felvétele); 4: nagyméretű árok, a belső oldalán lévő cölöpsor részlete és későbbi falmaradványok a templomtól keletre (Molnár István felvétele)

Fig. 8. Kaposszentjakab. 1: Section of the foundation of the early church (photo by Péter Stunya); 2: Foundation of the early church's wall and the large south-eastern pillar (photo by Zsolt Nyári); 3: Well-distinguishable remnants of the walls of the early church in the northern part of the abbey church (photo by István Molnár); 4: Large ditch with a part of the row of posts and later wall remains east of the church (photo by István Molnár)

9. kép. Kaposzentjakab. 1: Az apátsági templom falai által metszett sír (Stunya Péter felvétele); 2: három korszak találkozása: a kép bal szélén a korai templom egykori délnyugati sarka, jobb oldalon a monostortemplom tornyának alapozása metsz egy korai sírt, középen a legfiatalabb alapozás (Molnár István felvétele); 3: a monostortemplom korai falai, délre későbbi átépítéshez kapcsolható alapfal (Nyári Zsolt felvétele); 4: a déli faragott oszloplábazat alatti alapozás, mellette a szentélyfal és a korai templom apszisának alapozása (Molnár István felvétele)

Fig. 9. Kaposzentjakab. 1: The grave cut by the wall of the abbey church (photo by Péter Stunya); 2: "Intersection" of three periods: the south-eastern corner of the early church on the left, an early grave cut by the foundation of the abbey church's tower on the right, and the latest foundation in the middle (photo by István Molnár); 3: Early walls of the abbey church with a younger foundation to the south; (photo by Zsolt Nyári); 4: Foundation under the carved base of the southern next to the chancel of the abbey church and of the old church (photo by István Molnár)

Az apátsági templom korai formája

Az alapozások és a falmaradványok jó részét az apátsági templomhoz köthetjük (4. kép 3). A 98–110 cm széles falak alapozásai kb. 100–140 cm mélységűek voltak. A kiásott alapárkot téglákkal és kövekkel töltötték meg, majd habarccsal öntötték le. Az alapozást végül a lábazatnál három fekvő vagy egy ferdén álló téglasorral zárták le („4”) (9. kép 3). Úgy tűnik, az előző épület alapjának köveit is felhasználták. Ilyeneket találunk

nagyjából mindenhol a templom külső falainál, és az ezekből induló, észak–déli irányú kis falak is így vannak alapozva. Habarccsozásuk folytonos, láthatóan egyszerre készültek, tehát a templom két oldalán sorakozó, félig zárt terek – ha nem is mai formájukban – egyidősek a külső határoló falakkal. Az egyes épületrészek sarkait megerősítették, az alapok itt rendszerint kissé kiívelődnek. A nyugati oldalon a hasonló alapozások két toronyszerű téglalapot rajzolnak ki, amelyek nem jelennek meg Nagy Emese beszámoló-

jának térképén.³⁸ A nyugati oszloplábazatok ezek belső sarkain állnak: az északi megmaradt eredeti helyzetben, a délit azonban az 1960-as években nem itt találták, csupán az alapot képező nagy kő volt az eredeti helyén. A felsorolt falszakaszok folytatolagosak. Egyszerre, a régi templom alapjaihoz épültek, annál egyértelműen későbbiek. Keleten a szentély a régi falakhoz csatlakozik, azokat részben rombolja is. Nem kapcsolódik közvetlenül a többi, vele egykorú falhoz, de itt is ugyanazt az alapozást találjuk.

Nagyon hasonló szerkezetű, 120–130×160–80 cm nagyságú alapozás van a szentély előtt lévő faragott oszloplábazatok alatt („34”, „62”) (9. kép 4). Közöttük és a szentélyfal alapozása között csak egy kis rés van. Utóbbinál némileg sekélyebbek és talán valamivel szabályosabban rakottak is, de alapozásuk alapvetően azonos, az apró eltérések talán az építés folyamatával magyarázhatók. A faragott oszloplábazatok így az alattuk lévő alapozások mellett a fentebb bemutatott falakat is keltezhetik.

A felmenő falak külső síkját lizénák tagolták. Nagyrészt igazodnak a templom belső szerkezetéhez. A nyugati sarkokon erősebbek, megerősítésnek hatnak, a nyugati fal közepén a bejáratot jelölik ki. A szentély falának keleti–délkeleti szakaszán jelenleg csupán három látható (7. kép 4). Az északi templomfal keleti része csak hiányosan maradt meg, de a korábbi ásatási felvételeken látszik egy kiomlott faldarab, rajta egy falsáv nyomával, amelynek délkeleti párja az itt kialakított bejárat miatt nem maradhatott meg. A lizénák eredetileg nyilván szimmetrikusan kiosztva tagolták a templom hosszfalait: a sarkokon és a befelé tartó, rövid falak meghosszabbításában szélesebb, az ezek által kijelölt szakaszok közepén keskenyebb falsávokat alakítottak ki.

Egy elfalazott bejárat nyoma maradt meg a templom déli falának közepén. A külső oldalon egy lizéna takarja a szélét. Kérdéses, hogy ez ténylegesen működött-e, illetve hogy a templom délkeleti részén mikor nyitottak bejáratot.

A templom közepén lévő, egyfajta középteret kijelölő, egymástól 230–250 cm-re lévő, 170×160 cm kiterjedésű nagy pilléralapok közel 2 méter mélyek („26”, „30”, „94”, „112”). Alapozásuk igen jó minőségű: szabályosan rakott, habarccsal összefogott és leöntött kváderekből áll. Amennyire a habarcsréteg alatt megfigyelhető, többfajta követ, például lilásvörös homokkövet és sárgásfehér mészkövet is használtak. A kövek közti réseket apró téglatörmelékkel tömték be. Az általunk feltárt részen régészeti jelenséget nem vágtak.

Szorosan a korai templom falai mellé épültek, de azoktól jellegükben nagyon eltérnek. A régi templom falai mellettük maradtak meg a 20. századra. Az apátsági templom belső, észak–déli irányú falai is ezekhez csatlakoztak. Tehát ha esetleg nem is utóbbiakkal együtt épültek, mindenképpen figyelembe vették és felhasználták ezeket. A nagy pilléralapozások és a szentély előtti oszloplábazatok alapozásának oldalán is ívelt domborulatok maradtak meg, talán az egykori zsaluzat nyomai. A hasonlóság miatt – talán eltérő szerkezetük mellett is – egyszerre építettnek tekinthetjük ezeket.

A nyugatabbra lévő pilléralapok között sekély alapozás fut, amely alig 16–18 cm mélyen maradt meg. 40–44 cm széles, talán a kórusrekesztő helyét jelöli („25”). Elég gyenge habarcsba két sor kisebb követ, illetve ezek közé kisebb tégladarakokat tettek. A pillérekhez hasonlóan később visszabontották, a most felül lévő rész 20. századi visszaépítés. A nagy pilléreknél nem korábbi, ugyanakkor alatta – egy talán tereprendezéshez kapcsolható feketés réteg alatt – a sárga altalajt találtuk meg. Korai sírokat nem metszett, a későbbiek hozzá igazodtak. Építését mindez az apátsági templom korai korszakára valószínűsíti. Ilyen eredetűnek kell tartanunk – az alattuk lévő bolygatatlan talaj alapján – a nagy pilléralapozásokat is (7. kép 2). (Egyúttal megállapítható, hogy a korábbi templom hajójába valószínűleg nem temetkeztek.)

A késő középkori átépítés miatt a szentély előterének korai formájáról keveset tudunk. Az oszlopalapok feltehetően diadalívét tartottak. A korábbi feltárás során egy bordázott felületű, csavart oszlop töredékét találták meg a déli oszlopláb felett, azzal együtt elfalazva.³⁹ A lábazatok lecsapott sarkai talán korai rekesztőkorláthoz kapcsolhatók.

A 18,5×12,5 méteres apátsági templom építéséhez felhasználták a korábbi templom maradványait. Az épületnek feltehetően nyugati toronypárja és keleti félköríves apszisa volt. A középső részen egy keresztirányú, egybefüggő tér nyílt a négy nagy pillér között, amelyek kupolát vagy kis tornyot tarthattak. A nyugatiak között kórusrekesztő lehetett, a szentély előtt diadalív, közte rekesztőkorlát állhatott. A templombelső négy sarkában egy-egy félig zárt tér volt. Bejáratuk a templombelső felé eső falak nyugati részén nyílt, felettük karzat lehetett.

Az épület eredeti formájának rekonstruálása továbbra is nehéz feladat. A templom képét döntően meghatározhatta a keresztirányú középső tér magassága, ha az mintegy kereszthajósze-

³⁸ NAGY 1973, 336.

³⁹ MOLNÁR 2014, 191, 6. ábra.

rúen, egységesen kiemelkedett, és a templom közepével megegyező, a saroktereknél nagyobb magassággal bírt, centrálisabb képet adott a templom középső részének. Ha azonban északon és délen alacsonyabb, a sarkokkal egyező magasságú volt, úgy tömbje egyértelműen hosszanti elrendezésre utalt. A templom különleges szerkezetének egyik magyarázata a korábbi templom felhasználása lehet. Ez tervszerűen történt: az új templom szinte körbeölelte a régit, amelynek védőszentjét is átvette.

Az Árpád-kori monostor épületei

A szentélytől délkeletre folytatott kutatás során agyagba rakott téglából álló, széles alapozásmaradványt tártunk fel („65”), amely két téglasírt is bolygatott. A hozzá tartozó felmenő falnak már csak egy kisebb, nyugati szakasza áll. Az alapfal részleteit az 1960-as években megtalálták, de – mivel nem tárták fel teljes mélységig a területet – nem tudták azonosítani a kései síroktól, beásásktól rombolt alapozás eredeti kiterjedését, funkcióját. A rétegviszonyok alapján bizonyos, hogy eredetileg egy a templomhoz feltehetően még az Árpád-korban hozzátoldott épület alapozásához tartozik, amely keleten a domb aljától induló, Nagy Emese által – valószínűleg tévesen – pinceként meghatározott, boltozatos helyiséghez csatlakozik. Jól érzékelhetően annak faláig tart. Egy épületsort alkothattak, déli fala valahol a mostani kerengő északi szárnyának déli falánál lehetett. A 14–15. század fordulóján kiépülő gótikus kolostornál korábbi épületről van szó, hiszen legkésőbb ez utóbbi megépülésekor jórészt már el kellett bontani. Feltételezhetjük, hogy a „pince” is hasonló korú. Ez indokolná, miért „ugrik ki” a fala a kerengő vonalából. A fal elbontása után több temetkezés is rombolta az alapozás maradványait. Úgy vélem, ha nem is a legkorábbi, de még az Árpád-korban kiépülő, a templomhoz képest kissé elfordított, délnyugatra tájolt helyzetű kolostorszárny nyomát találtuk meg.

A templom későbbi átépítésének nyomai

Az 1060-as években épült monostortemplomot később átalakították, újabb falszakaszokat építve (4. kép 4). A tornyok és az eredetileg a korábbi templomhoz kapcsolható, sekélyebben alapozott belső falak között azokkal kötésben nem lévő, egyértelműen későbbi alapozások vannak („39”, „49”). Ezek az alapozások 70–80 cm mélyek, és habarcsba rakott téglából állnak, de az északi ol-

dalon lévő alap („49”) felső része töredékes téglából épült (9. kép 3). Tehát csak későn alakultak ki a templom nyugati felének északi és déli falánál lévő zárt fülkék, a tornyok pedig eredetileg nem kapcsolódtak a tőlük keletre lévő belső falakhoz. Ezeket később húzták el a tornyokig, azokba bekötvé, az épületrészt átalakítva. A falakon látszik is itt egy elválás. Elképzelhető, hogy az átalakítás a boltozáshoz kapcsolódik – főként, ha az a belső falakra, a karzatokra támaszkodott. Számos egyéb kérdés mellett ennek megválaszolásában is a kőanyag feldolgozása segíthet. Nagy Emese véleménye szerint a templom gótikus boltozata a ma látható kolostorépületekkel egy időben, a 14–15. század fordulóján készülhetett, így a zárt fülkék kialakítását is erre az időszakra tehetjük.

Legkésőbb ekkor meg kellett nyitni az így kialakuló nyugati fülkék keleti, rövid oldalán lévő bejáratokat. Ez természetesen korábban is megtörténhetett, de a déli fülke keleti fala előtt lévő, habarcsba rakott téglasorokból álló, az említett falszakaszok alattihoz hasonló szerkezetű és mélységű alapozásszélesítés („9”) alapján inkább egy időre tehetjük a két munkálatot. Továbbra is kérdéses, mikor és milyen céllal alakították ki az északnyugati fülke külső falán lévő, a helyreállításkor erősen visszaépített, a templom tengelyével párhuzamos boltozást, amelynek délnyugati párja nem készült el.

A korábbi kutatás során a szentély előtt, a faragott oszloplábak között lépcső maradványát találták meg, amely alatt megfigyelhető volt a szentély eredeti szintje is. Ez alapján a szentély megemlése és a lépcső kialakítása egy későbbi időszakban, Nagy Emese megfigyelései szerint a gótikus átépítéshez kapcsolódóan történhetett. Az alsó lépcső helyét jelzi ugyan helyreállítás, de ma már sajnos beton van helyette, amelyre téglasorokat fektettek. A szentély előtti faragott oszloplábazatokat – ahogyan a nyugatiakat is – ekkor elfedték. A szentély falait nyugat felé meghosszabbították, ráhúzták az oszlop alapozására. A nagy pilléreket eltüntették, alapozásukat is visszabontották. Jelenleg erős újkori visszaépítés miatt érik el a felszínt. Ezek tehát nagy valószínűséggel nem álltak már, amikor az északi és déli zárt fülkék elnyerték jelenlegi formájukat. Az 1960-as években még érzékelték egy késő középkorra keltezett padlót, amely az akkor készült fotókon jól láthatóan a visszabontott pillérek szintjén volt.⁴⁰ Úgy vélem, mi is ennek a szárazon rakott padlónak a maradványát találtuk meg egy kis, 30 cm-es szakaszon, a környezetében lévő

⁴⁰ Minderről részletesebben: MOLNÁR 2014, 189–192.

felmenő falak indulásának szintjénél (178,35–178,28 m) 20–25 cm-rel mélyebben, 178,08 m tengerszint feletti magasságon. A nyugati rekesztőkorlát alapozása szintén visszabontásra került, gyakorlatilag alig maradt belőle valami.

A ma a templom nyugati végén látható, feltehetően a karzatokra vezető lépcsőalapok közül a délnyugati („115”) maradt meg viszonylag jó állapotban. Az északnyugati („104”) jórészt 20. századi visszaépítés. A 11. századi falakhoz épültek, de egyelőre nem állapítható meg, hogy mikor történt mindez.

Ezek alapján a templom késői korszakában „hagyományos”, hosszanti elrendezésű, gótikus stílusban beboltozott épület lehetett. A belsejében álló pillérek és az általuk tartott kupola vagy torony ekkor már elbontásra kerültek, a padlót lesüllyesztették, a szentélyt megemelték, elé lépcsőt alakítottak ki. A kolostori épületekkel a délkeleti részén nyíló bejárat kötötte össze, a nyugati bejárat is megmaradt.

A műemléki helyreállítás szintén jelez három falszakaszt („44”), amelyek valószínűleg egy megkezdett, de végül nem megépített poligonális szentély nyomai. Mivel a korábbi szentély falai viszonylag magasan állnak, bizonyos, hogy az építők hamar meggondolták magukat. Mi a templom mai szentélyétől északra kialakított helyiség közepén futó északi és délkeleti alapfalat tártuk fel. Ezek alapján is egyértelmű, hogy nemcsak a 11. századi épületnél későbbi, hanem az ahhoz délkeletről csatlakozó, már említett, Árpád-korra valószínűsített épületet is rombolja. Ugyanakkor nem is a legkésőbbi időszak terméke, hiszen mindkét szakaszon falak („64”, „82”) metszik maradványait. Nagy Emese dokumentációja alapján a délkeleti falat megtalálásakor 15. századi járószint fedte. A templomhoz kissé eltérően, délnyugatabbra tájolt szentély alapozásának szerkezete egyedi, csak ezekre a falakra jellemző. A nagyjából 100–110 cm mély alapárok alá jára hatalmas, 15–30×40–60 cm-es, a templomban máshol nem használt, szürke színű köveket fektettek az agyagba. Erre 40–50 cm magasságú, falazott alapozás következik, amelyen délkeleten a keskenyebb, felmenő falból is megmaradt két téglasor (8. kép 4). Eredetileg talán magasabban is megépült, de mindenképpen visszabontották, hogy a falcsont ne lógjon ki. Jelenleg több téglasoros újkori visszaépítéssel éri el a felszínt. Támpillér nyomát nem találtuk. Eltérő szerkezete, illetve a ráépülő későbbi falak miatt nem kapcsolnám össze a templom beboltozása és a kolostornégyszög kiépítése közben végzett munkákkal. Feltehetően egy korábban megkezdett átalakítás maradványa.

A szentélytől északra egy helyiség látható, amely jelenlegi formájában a 14–15. század előtt nem alakulhatott ki. A templomhoz képest, a környező kolostorépületekhez hasonlóan ferdén tájolt keleti fala ráépült az említett poligonális szentélyre.

Temetkezések

A dombra az apátsági templom építése előtt is temetkeztek, hiszen ennek falai többször metszenek sírokat (9. kép 1–2). 2013–2014-ben több ilyen, olykor egymást is felülrétegző temetkezést tártunk fel a régi templomtól északra és nyugatra. Nagy Emese dokumentációjában további példákat találunk az első épülettől délre is. A régi templom falai alatt nem, de azokhoz közel, akár fél méterre is kerültek elő sírok. Az alapítólevél szerint 1061-ben laktak az akkor már elhanyagolt, pusztán álló templom mellett. Feltételezhetjük, hogy a temetkezések a templom részleges pusztulása után is folytatódtak. A korai sírok jó része sajnos összekeveredett a későbbiekkel; azok és az építkezések bolygatták, megsemmisítették őket, így leginkább a monostortemplom falai által romboltakat köthetjük egyértelműen a korai időszakhoz.

Feltehetően az apátsági templom építése utáni időszakra keltezhetünk több falazott téglasírt. Ezeket mélyre ásták, sorokat alkottak. Az általunk feltárt részen a korai templomhoz kapcsolható árkot metszik, egyébként minden fiatalabb náluk.

A templomba évszázadokig temetkeztek. Sírok és sírtöredékek a templom teljes területén, a templombelsőben a déli és az északi, félig zárt területeken, „fülkékben” is napvilágra kerültek. A szentélyt az 1960-as években jelentősen átforgatták, csak egy vékony feltáratlan sáv maradt. Ennek alján egy négyzetes, 30×34 cm-es, lapos tégladarabot találtunk eredeti helyén. Elképzelhető, hogy egy egykori sír maradványa. Mellette ívelt beásás van a sárga altalajban, amely az apátsági templom falának vonalát 50 cm-rel beljebb követi. Akár ez is rombolhatta a korai templom maradványait.

A templom ma látható, magasabban álló falai legalább három építési periódus nyomait őrzik. Nem csak az alapítás előtt itt álló épület maradványainak felhasználása, de a későbbi átalakítások is jelentősen módosították formáját. A kolostor területén nyitott kis szelvényben feltárt, egymást többszörösen metsző falszakaszok a kolostorépületek többszöri átépítéséről tanúskodnak. A pontos periodizációt a részletes feldolgozás és a remélt további feltárások segíthetik.

IRODALOM

- M. ARADI CSILLA
2007 Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszervezetének létrejötte és megszilárdulása. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/aradi/disszert.pdf>
- BUZÁS GERGELY
2001 Az államalapítástól a tatárjárásig. In: Buzás Gergely–Tóth Endre: Magyar építészet. A rómaiaktól a román korig. Budapest.
2010 A szekszárdi apátság temploma a középkorban. In: Kollár T. (szerk.): Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Budapest, 555–603.
- GYÖRFFY GYÖRGY
1975 Kaposvár az Árpád-korban. In: Kanyar J. (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár, 63–73.
- HERVAY F. LEVENTE
2001 Bencések és apátságai a középkori Magyarországon. In: Takács I. (szerk.): Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus. Bencés Főapátság, Pannonhalma, 461–567.
- KOMJÁTHY MIKLÓS
1975 A középkor végi Kaposvár. In: Kanyar J. (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár, 75–92.
- KUMOROVITZ L. BERNÁTH
1964 A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből (Die Stiftungsurkunde von Zselicszentjakab aus dem Jahre 1061. Die früheste Erwähnung von „Pest“). Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest) 16, 43–83.
- MAGYAR KÁLMÁN
1981 Kaposszentjakab. Bencés apátság romjai. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 68. Budapest, 1981.
2012 A bencés rend középkori somogyi egyházai nyomában 2. Somogyi honismeret. Kaposvár, 1–2.
- MAROSI ERNŐ
1978 Árpád-kori kőfaragványok – Árpád-kori építészeti fejlődés. In: Tóth M.–Marosi E. (szerk.): Árpád-kori kőfaragványok. Székesfehérvár. A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei D sorozat 121. Székesfehérvár, 15–28.
1996 Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. A rendi építőiskolák problémája. In: Takács I. (szerk.): Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Pannonhalma, 130–142.
2013 Romanika Magyarországon. Budapest.
- MOLNÁR ISTVÁN
2014 Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság területén 1. (Research in the area of the Benedictine abbey, Kaposszentjakab. Part 1). Rippl-Rónai Múzeum Közleményei (Kaposvár) 3, 185–198.
- NAGY EMESE
1973 Előzetes jelentés a kaposszentjakabi ásatról (Rapport préliminaire sur les fouilles de l'abbaye de Kaposszentjakab). Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár) 1, 335–339.
1978 Kaposszentjakab. In: Tóth M.–Marosi E. (szerk.): Árpád-kori kőfaragványok. Székesfehérvár. A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei D sorozat 121. Székesfehérvár, 91–92.
1994 Zselicszentjakab. In: Mikó Á.–Takács I. (szerk.): Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon. Budapest, 71–72.
- L. SZABÓ TÜNDE
1976 A kaposszentjakabi bencés apátság műemléki helyreállítása. Műemlékvédelem (Budapest) 1976/3, 165–168.
- SZAKÁCS BÉLA ZSOLT
2009 Román kori művészet. In: Bellák G.–Jernyei Kiss J.–Keserű K.–Mikó Á.–Szakács B. Zs.: Magyar művészet. A művészet története 16. Budapest, 24–43.
- SZIGETVÁRI GYÖRGY
1973 Építészeti emlékek Somogyban. Kaposvár.
- TÓTH SÁNDOR
2001 Zselicszentjakab. In: Takács I. (szerk.): Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus. Bencés Főapátság, Pannonhalma, 342–346.
2011 Szerzetesi templomok. In: Kőszeghy P. (főszerk.): Magyar művelődéstörténeti lexikon. XI. Középkor és kora újkor. Budapest, 186–199.
- VALTER ILONA
2005 Árpád-kori téglatemplomok a Nyugat-Dunántúlon. METEM Könyvek 43. Budapest.
- WEHLI TÜNDE
2001 Művészet a honfoglalástól 1241-ig. In: Galavics G.–Marosi E.–Mikó Á.–Wehli T.: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 9–91.
- ZÁDOR MIHÁLY
1964 Kaposvár. Budapest.

NEW INVESTIGATIONS IN THE ABBEY CHURCH OF KAPOSSZENTJAKAB

ISTVÁN MOLNÁR

The Benedictine abbey of Kaposszentjakab (Zselicszentjakab) was founded in 1061 and consecrated in 1067. Although the excavations conducted between 1960 and 1966 enabled the reconstruction of the church's ground plan, large areas of the abbey remained uninvestigated. The new excavations in 2013–2014 focused on the abbey's church and the area to its south-east. The excavation and documentation of foundations dating from various periods enabled the more precise determination of different building periods and the identification of the "old church" that stood in the abbey's area in 1061, mentioned in the abbey's foundation charter. The single-nave, 12.5 m

by 7.5 m large building had stone foundations. Smaller sections of its brick wall were incorporated into the later abbey church. The church measured 18.5 m by 12.5 m with a pair of towers on the western side and a semicircular apse on the eastern side. The four pillars with a massive foundation in the centre probably supported a cupola or a tower. Areas separate from the interior with galleries were created in the corners. New walls were added later, probably during the Gothic rebuilding. The niches in the church's northern and south-western part probably received their final form during this period.